

टिकवुनी तृणधान्यांचा वारसा जपू या उद्याची आशा

तृणधान्यांसंदर्भात (मिलेट्स) अहमदाबाद येथे झालेल्या चर्चासत्रात तज्ज्ञांनी मांडलेले विचार आपण पाहतो आहोत. आज या वृत्ताचा अंतिम भाग...

अनिकेत कोनकर

भाग ३

किरीटभाई सोळंकी - खासदार, गुजरात :

- मिलेट्सची शेती ही परंपरा आहे. उत्तर गुजरातमध्ये अनेक गणितज्ञ आहेत, त्यांचे एक कारण त्यांच्या आहारात बाजरीचा समावेश हे असल्याचे मानले जाते; मात्र अलीकडे या धान्यांना कमी लेखले जाते. मिलेट्समध्ये पोषक घटक, तंतुमय पदार्थ, आदी अनेक उपयुक्त गुणधर्म आहेत.
- मिलेट्सच्या पुनरुज्जीवनासाठी आंदोलन करण्याची गरज आहे. मी स्वतः पंतप्रधानांना त्याबाबत पत्र लिहिणार आहे. गहू, तांदळाला महत्त्व नाही असे नाही, पण मिलेट्सकडे दुर्लक्ष नको.

डॉ. लीना - जैवविविधता शास्त्रज्ञ, राजस्थान :

- मिलेट्सची शेती हा वारसा आहे. जैवविविधता टिकविण्यासाठी मिलेट्सचे संरक्षण महत्त्वाचे आहे. त्यांचे घटते प्रमाण धोकादायक आहे.
- मिलेट्सपासून बनविलेली खाद्य उत्पादने सुपर मार्केट्समध्ये विकण्याच्या दृष्टीने प्रयत्न आवश्यक आहेत. तसेच विक्रीचे अन्य मार्गही उपलब्ध (मार्केट लिंकेज) केले पाहिजेत.
- संकरित जाती तसेच रसायनांच्या वाढत्या वापरामुळे उपयुक्त कीटक, पक्ष्यांचे प्रमाण घटते आहे.
- शेतकऱ्यांना फायदेशीर सरकारी धोरणे हवीत, तसेच या क्षेत्रात काम करणाऱ्या विविध स्वयंसेवी संस्थांनी एकत्रित प्रयत्न करायला हवेत.

डॉ. महिपाल सिंग - सहायक संचालक, डायरेक्टोरेट ऑफ मिलेट्स डेव्हलपमेंट, जयपूर :

- मिलेट्सच्या विकासासाठी केंद्र सरकारच्या कृषी आणि सहकार विभागांतर्गत स्वतंत्र संचालनालय कार्यरत आहे. मध्यंतरीच्या काळात मिलेट्सचे क्षेत्र घटले असले तरी ज्वारी, बाजरीसारख्या पिकांची उत्पादकतावाढ झाली आहे.
- सरकारचे काम सुरू असले तरी ते लोकांपर्यंत पोचण्यात अडचणी येतात. शेतकऱ्यांच्या गरजेचे तंत्रज्ञान मिळण्यासाठी आणि त्यांच्यापर्यंत पोचण्यासाठी शेतकऱ्यांनाच त्यांची गरज काय ते विचारण्याची आवश्यकता आहे. नियोजन करताना सर्वांत खालच्या घटकापासून वरच्या घटकापर्यंत अशा पद्धतीने व्हायला हवे.

डॉ. यू. जी. अरुण, वैद्यकीय तज्ज्ञ, गुजरात

- पोषक घटकांची कमतरता भरून काढण्यासाठी मिलेट्स महत्त्वाची आहेत; मात्र त्याविषयीची माहिती अनेकांना नाही.
- मिलेट्समध्ये 'ब' जीवनसत्त्वाचे (बिहॅटमिन बी कॉम्प्लेक्स) प्रमाण चांगले आहे. तसेच तंतुमय पदार्थही बऱ्यापैकी असतात.
- नाचणीमध्ये कॅल्शियम, बाजरीमध्ये सूक्ष्म अन्नद्रव्ये आणि लोह आदींचे प्रमाण अधिक असते. त्यामुळे हृदय, यकृत आदींचे आरोग्य, चांगले पचन, मेंदूचा विकास आदींसाठी मिलेट्स महत्त्वाची ठरतात.
- तांदूळ आणि गहू ही प्रमुख अन्नपिके असली तरी त्यात केवळ ऊर्जेचे प्रमाण अधिक असते. अन्य पोषक घटक त्यात कमी असतात.

चर्चासत्रात मांडले गेलेले अन्य मुद्दे :

- शेतकऱ्यांकडून मिलेट्सच्या स्थानिक जातींचे संरक्षण हवे.
- चारा पेढीसाठी धोरण आवश्यक.
- मिलेट्सबाबतची राज्यांसाठी परिस्थिती, धोरणात्मक निर्णय, बियाण्याची उपलब्धता आदींबाबतच्या माहितीचे एकत्रीकरण गरजेचे.
- शेतकरी आणि ग्राहकांमध्ये जागरूकता निर्माण करण्यासाठी माध्यमांचा प्रभावी वापर. शालेय अभ्यासक्रमात मिलेट्सच्या माहितीचा अंतर्भाव.
- स्वयंसाह्यता गटांना मिलेट्सची सेंद्रिय शेती, प्रक्रिया, विपणन आदींचे प्रशिक्षण.
- बियाणे बँक प्रकल्पांची कृषी विद्यापीठांशी सांगड घातल्यास आवश्यक त्या सुधारणा शक्य, विद्यापीठांकडून अधिक संशोधन व्हावे.
- राज्यांच्याचे मुख्यमंत्री, सरकारी प्रतिनिधी आणि अधिकारी यांना भेटून मिलेट्सच्या समस्यांबाबत माहिती देणे.
- राजस्थानप्रमाणे राज्य पातळीवरील मिलेट नेटवर्कची स्थापना व्हावी.
- शेतकरी संघटनांनी पुढाकार घ्यावा.
- गावपातळीवरील संघटनांच्या स्थापनेसाठी ग्रामसभामधून जागृती हवी.

कृष्णा श्रीनिवासन - इकोनेट, महाराष्ट्र :

- इकोनेट ही स्वयंसेवी संस्था पारधी, कैकाडी यांसारख्या फिरत्या जमातींना शेतीत आणण्यासाठी प्रयत्नशील आहे. अहमदनगर, परभणी या जिल्ह्यांमध्ये काम सुरू आहे. 'दुर्लक्षित राहणे' हे मिलेट्स आणि फिरत्या जमाती यांमधील साम्य आहे.
- त्यांना ज्वारी, जवस, करडई यांसारखी पिके घेण्याबद्दल मार्गदर्शन केले जाते. त्यामुळे धान्य, चारा उत्पादन मिळत असून ते एकत्रित येत आहेत.
- आजूबाजूचे शेतकरी नगदी पिके घेत असल्याने या नव्या शेतकऱ्यांचीही तिकडे ओढ आहे. ते पूर्वापार शेतकरी नसल्याने त्यांच्या नावचे सात-बारा उतारे नाहीत. तसेच या जमातींवर 'गुन्हेगार' असा शिक्का बसलेला असल्याने त्यांच्याकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन वेगळा आहे. मिलेट्स व फिरत्या जमातींचे पुनरुज्जीवन करण्यामध्ये या अडचणी आहेत.

चर्चासत्रात सहभागी

अन्य मान्यवर :

गुजरातमधील ज्येष्ठ शेतकरी कार्यकर्ते बंदीभाई जोशी

गुजरातमधील सामाजिक कार्यकर्त्या जयश्री जोशी

आदिवासी कार्यकर्त्या सेजल दवे

शेतकरी कार्यकर्ते लालजीभाई देसाई

दिल्लीतील कल्पवृक्ष संघटनेच्या सदस्या कांची कोहली

गुजरात विधानसभा उपसचिव पंकज भूज

गुजरातमधील ज्येष्ठ पत्रकार इंदूभाई जानी

पेश दवे - डेव्हलपमेंट सपोर्ट सेंटर, गुजरात :

- आमच्या संस्थेमार्फत दर गुरुवारी आठ वाजता रेडिओवर पंधरा मिनिटांचा शेतीविषयक कार्यक्रम प्रसारित केला जातो. शेतकऱ्यांच्या गरजा समजून घेऊन त्यांच्या शंकांचे समाधान करत असल्याने या कार्यक्रमाला प्रतिसाद वाढतो आहे. मिलेट्सच्याबाबतीत त्याचा अवलंब करणे शक्य आहे.

लक्ष्मम्मा, महिला शेतकरी आणि कॅमेरामन, आंध्र प्रदेश :

- मिलेट्सची शेती तसेच शेतीविषयक अन्य उपक्रमांची माहिती जास्तीत जास्त लोकांपर्यंत पोचविण्यासाठी आम्ही व्हिडिओ, रेडिओ कार्यक्रम तयार करतो. 'डीडीएस'ने आम्हाला प्रशिक्षण दिले आहे. माहितीपट तयार करून शेतकऱ्यांना दाखविल्यामुळे हळूहळू त्याचा प्रसार होत असून परिवर्तनाची नांदी झाली आहे.

अमन सिंग, कृपाविस, राजस्थान :

- जंगले, शेती आणि पशुपालन हे ग्रामीण जीवनाचे तीन आधार आहेत. त्याबाबत जागृतीसाठी 'कृपाविस' संस्था गेली १८-१९ वर्षे कार्यरत.
- बाजरी हे इथले प्रमुख पीक आहे, इथली संस्कृती आहे. 'सातधान'सारख्या पारंपरिक शेतीपद्धतीमध्ये मिलेट्सचा समावेश आहे. त्याबाबत अभ्यासाची आवश्यकता आहे.
- बाजरी प्रमुख पीक असूनही चारा डेपोमध्ये गव्हाचा भुसा येतो. त्याऐवजी बाजरी यायला हवी.

अधिक माहितीसाठी : दुर्लक्षित तृणधान्ये म्हणजेच मिलेट्सविषयीची माहिती, उपक्रम आणि संदर्भासाठी 'मिलेट नेटवर्क ऑफ इंडिया' या संस्थेचे संकेतस्थळ उपयुक्त आहे. <http://www.milletindia.org/>

(समाप्त)

लिटल मिलेट

कोद्र (कोडो मिलेट)

वरी

बार्नयार्ड मिलेट